

ЕВОЛЮЦІЙНА МОДЕЛЬ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Ускладнення інтеграційних процесів функціонування аграрних підприємств потребує розробки комплексної моделі аналізу результативності їх здійснення. Запуск механізмів диверсифікації без системного методологічного, аналітичного, інформаційно-маркетингового, організаційного та ресурсного забезпечення не сприяє трансформації системи управління до стратегічного рівня оригінатора. Формалізований підхід та використання ортодоксальних методик, які не в повній мірі визначають результативність інтеграційних процесів, нівелюють потенційні можливості удосконалення їх напрямів, механізмів та інструментів, що призводить до погіршення кінцевих результативних показників діяльності господарюючих суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-методологічні аспекти диверсифікації як стратегічного напрямку трансформаційних перетворень постали у колі уваги значної кількості зарубіжних та вітчизняних дослідників, серед яких: Томсон А., Стрікленд А., Портер М., Ансофф І., Баранова Н.І., Білецька К. В., Гришова І.Ю., Саблук П.Т., Вітковський О.С., Герасимчук В.Г., Корінько М. Д., Обеременчук В.Ф., Сафронов В.В., Кужель В.В., Крюкова І.О., Шабатура Т.С. та інші. [1-12] Разом з тим, розширення сфери інтеграційних перетворень та ускладнення механізмів їх реалізації потребують ефективної моделі емпіричних та експертних оцінок, що дають можливість комплексно оцінити результативність інтеграційних процесів.

Мета статті полягає у обґрунтуванні комплексної моделі оцінювання ефективності процесів диверсифікації та спеціалізації діяльності аграрних підприємств з урахуванням системних принципів і методологічних засад аналізу інтеграційних тенденцій в аграрній сфері.

Виклад основного матеріалу. Ефективність здійснення диверсифікації безпосередньо залежить від своєчасної орієнтації сільськогосподарського підприємництва на виробництво тих видів продукції, товарів, робіт, послуг, які користуються попитом та є конкурентоспроможними за рахунок показників якості та безпечності, що визначається відповідними стандартами та іншими вимогами.

Ефективність диверсифікації як економічної категорії відображає якісну та кількісну результативність діяльності, яка, разом з поглибленням теорії економічної ефективності, ускладнюється, поширюючи свій зміст на різні сфери діяльності підприємства. Загальна ефективність ринкового механізму, як зазначає П.Т. Саблук, визначається ступенем забезпечення економічних інтересів найменш захищених галузей [9]. Отже, оцінка ефективності диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах функціонування внутрішнього і зовнішнього ринку має свої особливості, викликані, головним чином, інтересами суб'єктів, задіяних для досягнення цілей диверсифікації. Побудова коеволюційної моделі визначення ефективності інтеграційних процесів в аграрному виробництві об'єктивно потребує чіткої схеми їх класифікації та деталізації. Значна кількість і несистематизованість видів диверсифікації призводить до ускладнень і певної плутанини у питанні вибору найоптимальнішого її типу. Тому вважаємо за доцільне класифікувати види диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств за відповідними критеріями, які є найхарактернішими для умов аграрного виробництва продукції (табл. 1).

**Класифікація основних видів диверсифікації
діяльності сільськогосподарських підприємств**

Критерії класифікації	Види диверсифікації
Зв'язаність із сільськогосподарською діяльністю	Зв'язана, незв'язана
Стійкість на агропродовольчому ринку	Соціально-орієнтована
Ризикованість	Помірна, значна, інтенсивна
Фінансові можливості	Горизонтальна, вертикальна
Державне регулювання	Програмна, цільова
Географічно-територіальна належність	Міжнародна, регіональна, обласна, районна
Структуризованість	Конгломератна, концентрична
Рівень невизначеності	Випадкова, супутня

Запровадження різних видів диверсифікації є цілком виправданим, оскільки, наприклад, вертикальна або горизонтальна інтеграція приводять до синергетичного ефекту, за рахунок якого підприємство формує значний економічний потенціал, поведінка даного підприємства на аграрному ринку стає більш гнучкою і кон'юнктурною, зростає рівень зайнятості та професійної підготовки працівників, підвищується рівень ефективності господарської діяльності в цілому.

Ансофф довів, що заснована на вигодах синергізму стратегія діяльності підприємства, може розглядатися як "червона нитка" інтеграційних процесів, дозволяючи компанії скористатися поточними перевагами в нових галузях діяльності [1]. Прикладом пов'язаної диверсифікації можуть бути сучасні аграрні підприємства, які охоплюють сферу сільськогосподарського виробництва, торгівлі та розвиток переробних виробництв сільськогосподарської сировини, мають потужний економічний потенціал (з площею 50 тис га і більше) та характеризуються високими результативними показниками.

Багатогранність категорії "ефективність" як комплексу умов взаємодії продуктивних сил та виробничих відносин не дозволяє встановити єдиний критерій для її виміру. Множинна деталізація форм прояву ефективності включає технологічну, соціальну, господарську, узагальнюючу процес суспільного відтворення в цілому, локальну (окремих регіонів), часткову (окремих економічних факторів, окремих фаз відтворення) та інші її види.

При цьому, враховуючи, що показники стану і розвитку економіки досліджує багато вітчизняних і зарубіжних вчених, проблематика формування системи показників вимірювання ефективності диверсифікації у вітчизняній економічній науці навіть не окреслена.

Проведений аналіз підходів до оцінки ефективності диверсифікації діяльності підприємства дозволив виявити особливості та окремі недоліки сучасних методик переважно російських вчених, які сформувалися під впливом окремих соціально-економічних теорій. Серед значної кількості методик доцільно зупинитися на наступних:

- рівень диверсифікації діяльності оцінюється шляхом оцінки питомої ваги різних її видів, які мають місце на підприємстві [5]. Однак у більшості методик принцип виокремлення окремих видів діяльності підприємства та використані авторами класифікатори не обґрунтовані;

- ефективність диверсифікації діяльності підприємства ототожнюється з ефективністю його виробничої диверсифікації за відсутності аналізу та оцінки рівня диверсифікації ринків збуту [11];

- оцінюється один вид диверсифікації – горизонтальна диверсифікація. Вертикальна диверсифікація дослідженню не підлягає, бо це суперечить економічній

сутності диверсифікації;

– оцінюється лише рівень урізноманітнення діяльності, а не рівень спорідненості її окремих видів [2];

Проблематика визначення ефективності диверсифікації із використанням трьохфакторної моделі ефекту диверсифікації розглянута і запропонована також і С.М. Поповою [8]. Напрями диверсифікації, на думку В.М. Дерези, доцільно формувати, використовуючи такі показники, як частка ринкова частка підприємства на ринку певної продукції та стартовий фінансовий стан підприємства, який визначається через коефіцієнт запасу фінансової міцності [4].

На наш погляд варто дотримуватися підходів до визначення ефективності диверсифікації, побудованих на основі портфельної теорії Г. Марковіца та О.С. Вітківського, які побудовані на кореляційній залежності ризиків та інвестиційних доходів [3].

У більшості методик, як російських і білоруських, так і вітчизняних науковців, використовується один показник, що синтезує стан економіки – прибуток. На наше переконання, цей методичний підхід щодо ув'язки оцінки стану економіки лише з її економічними мотивами максимізації прибутку недостатній. Це дещо спрощений підхід до аналізу складних явищ. Адже, як макроекономіка, так і економіка підприємства спирається на використання безлічі факторів, ресурсів, процесів, які спрямовані на досягнення багатьох цілей. З огляду на це, використання одного, навіть надзвичайно важливого показника, такого як прибуток, є недостатнім. При такому підході не має можливості дослідити характер змін, процесів, які відбуваються в економіці підприємств. Як правило, дана методика підходить для крупних промислових або великомасштабних агропромислових підприємств. Для сільськогосподарських підприємств з традиційною спеціалізацією вибір методики розрахунку економічної ефективності визначається деякими специфічними особливостями галузі, зокрема такими як:

- переважання зайнятості сільського населення на сільськогосподарському ринку праці;
- занижений рівень заробітної плати порівняно із промисловістю;
- запровадження технологічних новацій зумовлює міграцію сільського населення;
- збитковість більшості підприємств аграрного сектора економіки;
- відсутність необхідних інфраструктурних умов для товаровиробників та вільної конкуренції в системі товаропросування.

Дослідження показали, що найпоширенішими видами диверсифікації для сільськогосподарських підприємств є горизонтальна та вертикальна. З огляду на це, вважаємо доцільним в моделі оцінювання ефективності інтеграційних процесів використовувати для визначення ефективності диверсифікації індекс (методику) Херфіндаля-Хіршмана [7], який передбачає розрахунок за такою формулою:

$$H_j = \left[\sqrt{\sum_{i=1}^n \left(\frac{x_i}{X} \right)^2} - \sqrt{\frac{1}{n}} \right] / \left(1 - \sqrt{\frac{1}{n}} \right),$$

де H – індекс підприємства;

n – кількість видів продукції за галузевою класифікацією;

i – індекс товару (від $i=1-n$)

x_i – вартість i -товару, виробленого підприємством j ;

X – загальна вартість товарної продукції підприємства j , яка розраховується за формулою:

$$X = \sum_{i=1}^n x_i$$

Для оцінки ефективності диверсифікації, як міри відхилення товарної структури підприємства від галузевої структури товарної продукції, пропонуємо використовувати наступну формулу:

$$S_j = \frac{\sum_{i=1}^n |h_{ij} - h_i|}{2},$$

де S_j – індекс диверсифікації товарної продукції підприємства j ;

h_{ij} – частка i -го товару в загальному обсязі виробленої на підприємстві продукції;

h_i – частка i -го товару в загальногалузовому обсязі виробленої продукції.

За допомогою такої моделі можна встановити не лише кількісну відмінність товарної структури від структури галузевого випуску продукції, але і порівняти ефективність структури експорту декількох підприємств. Найбільший недолік цієї методики полягає у залежності даного показника від ринкових коливань цін на сільськогосподарську продукцію.

Як свідчить зміст переважної більшості проаналізованих методик щодо визначення економічної ефективності інтеграційних процесів аграрних підприємств, актуальним є дослідження сукупності показників, які, поряд із наведеними індексами, закладні нами в коеволюційну модель оцінювання рівня їх результативності. Одного або двох показників для оцінки процесу диверсифікації в аграрному секторі явно недостатньо, необхідним є агрегування комплексу критеріїв, які дозволяють не лише системно оцінити ефективність того чи іншого виду диверсифікації діяльності, але і здійснити прогноз наслідків організаційно-економічних і соціальних перетворень на аграрному підприємстві.

Для оцінки ефективності диверсифікації найважливішими економічними показниками варто вважати: по-перше, ті, які характеризують, ефективність сільськогосподарського виробництва на рівні підприємства; по-друге, ті, що свідчать про фінансовий стан і результати діяльності підприємства; по-третє, ті, що відображають рівень конкурентоспроможності товарів, робіт та послуг. Дані показники доцільно об'єднати у відповідні групи і подати їх як комплексну модель оцінки ефективності диверсифікації в реальній економіці: 1 група – показники економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції; 2 група – показники рівня економічного розвитку галузі; 3 група – показники фінансового стану та економічної безпеки підприємства; 4 група – показники ефективності формування і використання фінансових і матеріальних потоків; 5 група – показники рівня якості і конкурентоспроможності продукції; 6 група – показники ефективності реалізації інвестиційних проектів у сфері інтеграційних процесів.

Коеволюційна модель порівняльного економічного аналізу підприємства виконується на основі мультиплікативного методу. Мультиплікативний метод включає розрахунки аналітичних показників по заданих параметрах та результуючого показника – рентабельності власного капіталу. Отримані значення аналітичних показників вказуватимуть на параметри, значення яких слід змінити, щоб отримати бажаний результат. Зразок виробничого підприємства використовується для порівняння та оцінювання сільськогосподарських підприємств. Як зразок обране усереднене виробниче підприємство з початковим власним капіталом 100 одиниць та іншими заданими параметрами діяльності (табл. 2, табл. 3).

Таблиця 2

Параметри балансу підприємства-зразка

Розділи балансу	Значення
Активи:	1,5
коефіцієнт основних засобів	0,6

коефіцієнт запасів	0,3
коефіцієнт оборотних засобів	0,6
Пасиви:	1,5
коефіцієнт власного капіталу	1
коефіцієнт кредитів	0,3
коефіцієнт кредитів заборгованості	0,2

Джерело: власні дослідження.

Параметри зразка відображають усереднені значення підприємств, які можна розглядати як еталон сільськогосподарської діяльності.

Таблиця 3

Фінансові результати підприємства-зразка

Показники	Значення
Тривалість операційного циклу (дні)	75
Оборотність оборотних засобів	4,87
Рентабельність витрат	0,50
Ставка сукупного податку	0,50
Ставка відсотків за кредит	0,20
Ставка дивідендів	0,25
Ставка амортизації	0,10

Джерело: власні дослідження.

Тривалість операційного циклу, яка для зразка складає 75 днів, суттєво нижча, ніж у реальних сільськогосподарських підприємств. Структурний (вертикальний) аналіз параметрів балансу зразка показує, в якому ступені розділи активів забезпечені розділами пасивів.

Безумовно, наведена система показників не є вичерпаною. Зокрема, ряд вчених, серед яких В.Я. Красніков, Р.В. Солошенко, В.В. Сафронов та інші зазначають, що наука має визначитися у тій частині системи показників, через які характеризується стан, результати та перспективи диверсифікації виробництва [10].

Якщо рівень спеціалізації характеризується питомою вагою провідної галузі у загальному обсязі реалізованої продукції господарством, регіоном, рівень концентрації виробництва – обсягами виробництва продукції на підприємстві, то рівень диверсифікації виробництва – відношенням обсягу вироблених видів продукції до 100%.

До них, на думку авторів, слід віднести показники кількості продуктів, асортимент товарів, структуру галузей, кількість вкладених інвестицій та їх структуру, професійну структуру робочої сили, структуру каналів реалізації продукції, ринків, показники оновлення асортименту товарів, кількість нових товарів і послуг [6]. До зазначеної системи показників варто додати і соціальну та екологічну ефективність диверсифікації.

Адже без врахування соціального ефекту не логічно вважати процес диверсифікації ефективним, оскільки його сутність та значення виявляються у питаннях: раціональної зайнятості населення, розміру заробітної плати працюючих, функціонування соціальної сфери, рівня одержання суспільних благ, раціонального використання ресурсів, стану навколишнього природного середовища, тощо.

Соціальна важливість процесу диверсифікації, як справедливо зазначають вчені-аграрії [9], дозволяє загальмувати широко розповсюджене останнім часом “відступництво” селян. Слід зауважити, що стосовно соціальної та екологічної складових ефективності диверсифікації, то ні у науковому, ні у практичному плані їм не приділялося належної уваги. Технологічні, економічні, соціальні та екологічні ефекти тісно взаємопов’язані, але

вони різноякісні та можуть характеризувати результати реалізації програм диверсифікації як в окремому, так і водночас агрегованому вигляді, проте при цьому завжди лише за притаманними їм категоріями показників.

Висновки. За результатами аналізу методичних підходів і існуючих методик оцінювання рівня ефективності інтеграційних процесів аграрних підприємств можна констатувати, що максимально адаптаційною і системною може постати лише комплексна коеволюційна модель аналізу, яка ґрунтується на базових принципах спеціалізації, диверсифікації і інтеграції діяльності аграрних підприємств, враховує специфіку їх функціонування та формує систему індикаторів оцінки результативності діяльності в розрізі всіх аспектів. При використанні запропонованої моделі мета інтеграційних процесів діяльності аграрних підприємств – домогтися у майбутньому підвищення показників комплексної ефективності при використанні наявних ресурсів – ймовірно, буде досягнута.

Анотація

В статті розглянуто сучасні методичні підходи до визначення ефективності процесів диверсифікації і спеціалізації діяльності аграрних підприємств. Удосконалено класифікацію видів диверсифікації діяльності аграрних формувань. Запропоновано комплексну модель оцінювання рівня ефективності диверсифікації діяльності підприємств з урахуванням різноманітних аспектів їхнього розвитку.

Ключові слова: інтеграційні процеси, ефективність, диверсифікація, спеціалізація, аграрні підприємства.

Аннотация

В статье рассмотрены современные методические подходы к определению эффективности процессов диверсификации и специализации деятельности аграрных предприятий. Усовершенствована классификация видов диверсификации деятельности сельскохозяйственных предприятий. Предложена комплексная модель оценивания уровня эффективности диверсификации деятельности предприятий с учетом разнообразных аспектов их деятельности.

Ключевые слова: интеграционные процессы, эффективность, диверсификация, специализация, аграрные предприятия.

Annotation

The modern methodological approaches to the definition of efficiency of processes of diversification and specialization of agrarian enterprises have been reviewed in this article. The classification of diversification of agricultural enterprises are improved. The comprehensive evaluation model of the level of effectiveness of diversification, taking into account the various aspects of their activities is offered here.

Key words: integration processes, efficiency, diversification, specialization, agrarian enterprises.

Список використаної літератури:

1. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф – СПб : Питер ком, 1999. – 416с.
2. Баранова Н.И Диверсификация производства как эффективный механизм адаптации предприятия к рыночным условиям / Н.И. Баранова, М.В. Рымар //БИЗНЕСИНФОРМ. – 2010. – Вып. 4 (3). – С. 51-54.
3. Вітківський О.С. Ефективність стратегії диверсифікації діяльності в умовах нестабільного зовнішнього середовища / О.С. Вітківський // Економіка та держава. – 2009. - №8. – С. 32 – 36.

4. Дереза В. М. Диверсифікація виробництва і капіталу як фактор стабілізації фінансового стану підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук спец.: 08.06.01 / В.М. Дереза. - Нац. гірн. ун-т. – Дніпропетровськ., –2005. – 19 с.
5. Корінько М. Д. Диверсифікація: теоретичні та методологічні основи: [монографія] / М.Д. Корінько. - К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 488 с.
6. Охтень А.А. Оценка потенциала диверсификации производства на промышленных предприятиях / А.А. Охтень, В.В. Трубочанин // Економічний вісник Донбасу. – 2010. – Вип. 3 (21). – С. 105-110.
7. Паскье М. Диверсифікація та ефективність / М. Паскье // Проблеми теорії и практики управління. – 1994. – №3. – С.79-82.
8. Попова С.М. Диверсифікація діяльності підприємств в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. екон. наук спец: 08.06.01 / С.М. Попова ; Харк. нац. екон. ун-т. – Харків, –2004. – 20 с.
9. Саблук П.Т. Світове і регіональне виробництво аграрної продукції: монографія / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 210 с.
10. Сафронов В.В. Диверсификация агропромышленного производства / В.В. Сафронов, В.Я. Красников, Р.В. Солошенко // Аграрная наука. - 2005. - № 10. - С. 6-8.
11. Кужель В.В. Державна підтримка регіональних програм інноваційного розвитку [Електронний ресурс] / І.Ю. Гришова, В.А. Замлинський, В.В. Кужель // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 2 . – С. 201-206. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html>
12. Гришова И.Ю. Финансовое обеспечение перерабатывающих предприятий в контексте формирования финансовых потоков./ И.Ю. Гришова// Азимут научных исследований: экономика и управление.- Россия. - 2012.- № 1. - С.22-24.